

AMERİKAN MİSYONERLERİNİN ERMENİ MESELESİNE ETKİLERİ (1890-1914)

Cemal SEZER*

Öz

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'ya ayak basan Amerikan misyonerleri, kısa sürede Osmanlı coğrafyasına yayılmışlardır. Misyonerler, faaliyetlerini ilk önce Müslümanlar ve Yahudiler üzerinde denediler. Fakat çok geçmeden başarılı olamayacaklarını anladılar ve bu konuda etki edebilecekleri Ermenileri gözlerine kestirdiler. Açmış oldukları eğitim kurumlarında, Ermeniler üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Buralarda Ermenilere ayrılıkçı fikirleri öğrettiler. Çünkü Amerikan misyonerlerinin dini ve ekonomik çıkarları Ermenilerin, Osmanlı yönetiminden ayrılmasıyla gerçekleşebilirdi.

Sonrasında Ermenilerin 20. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'nun her yerinde çıkardığı isyanlar ve buna karşı Osmanlı yönetiminin aldığı önlemler sırasında bir takım olaylar yaşanmıştır. ABD ve Avrupa kamuoyuna, Türkler, "Ermenilere sözde soykırım yaptı." şeklindeki haberleri yansıtan ve bununla ilgili yayınlarda bulunan Amerikan misyonerleridir. Dolayısıyla Ermeni meselesinin değişik zamanlarda ve şekillerde sürekli olarak içeride ve dışarıda Türkiye Cumhuriyeti'nin gündemini yoğun bir şekilde meşgul etmesinde Amerikan misyonerlerinin o dönemlerde yaptıkları faaliyetlerin yadsınamaz katkısı vardır.

Bu çalışmada, 1890-1914 yılları arasında Amerikan misyonerlerinin Ermeni meselesine olan etkileri ve Osmanlı Devleti'nin ABD'deki elçilerinden Alexander Mavroyeni Bey'in bu mesele ile mücadelesi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, ABD, Ermeniler, Amerikan Misyonerleri, Alexander Mavroyeni Bey.

* Okutman, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

The Contributions of American Missionaries to the Armenian Issue in Ottoman Empire(1890-1914)

Abstract

The American missionaries have increased rapidly through the Ottoman territory stepping into Anatolia in the first quarter of the 19 th century, who started their religious activities with Muslims and Jews first. They realized that they could not be succesful; therefore they approached the Armenians who they could influence the society in the educational institutions,. They focused on teaching the Armenians the separatist ideas as it were necessary for Armenians to separate from the Ottoman Empire so that American missionaries can get benefit in terms of religion and finance.

Later, Armenians led a number of revolts throughout Europe in the last years of the 20th century. During this period, even though the Ottoman Empire took some precautions, some news in the USA and in Europe, such as "Turks committed a so-called Armenian Genocide" was released and publicized about the Armenians by American missionaries. Today, the effects of the American missionaries on the busy agenda of the Turkish Republic about the Armenian issue cannot be underestimated. In this study, the influence of the American missionaries on the Armenian issue between the years 1890-1914 has been analyzed.

This present study aims also to investigate the fights of Mr. Alexander Mavroyeni who was the Ottoman Empire's ambassador for the USA during this period.

Keywords: Ottoman Empire, USA, Armenians, American Missionaries, Mr. Alexander Mavroyeni

I. GİRİŞ

1810 yılında ABD'de kurulan "American Board of Commissioners for Foreign Missions" adlı misyoner¹ örgütü kısaca "BOARD" ya da "ABCFM" olarak bilinmektedir (Kocabaşoğlu, 2000:15). Merkezi Newyork'ta bulunan BOARD, Amerikan misyoner örgütleri içerisinde en önde geleni ve en önemli olanıdır. Osmanlı Devleti'nde bulunan Protestan okullarının çoğu bu örgütün çok büyük para yardımları, talimatları ve teşvikleriyle yapılmıştır (BOA, Y.EE, nr. 102/38, 19.M.1311, Lef.1).

BOARD'ın tüzüğüne göre amaç, Hıristiyanlar dışındaki dinsizleri Hıristiyanlaştırmak, bilmeyenlere İncil'i öğretmek, Hıristiyan olmayanları bu dine davet etmek veya kendi mezheplerine insan kazandırmaktır. Nihai hedef ise, yeryüzünde güçlü bir Hıristiyan topluluğu oluşturmaktır (Kocabaşoğlu, 2000:16). Bu hedef doğrultusunda BOARD, Amerika kıtasında ve dünyada Protestanlığı

yaygınlaştırması için Amerikan misyonerlerini yönlendirmiştir. Misyonerlerin gönderildikleri uzak ülkelerde eğitim ve hayır kurumları kurmaları ve sağlık merkezleri açmaları, halkla olan iletişimlerini geliştirmeleri amaçlanmıştır. Bundan başka halka okuma öğretmek için İncil'i anlayabilmeleri ve Protestan öğretisini tanıtmaları esas alınmıştır. Bu görevle 1820 yılında Levy Persons ve Plinky Fisk, İzmir'e gelerek Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren ilk Amerikan misyonerleriydi. Bunlar, önce Müslümanları ve Yahudileri Protestanlaştırmayı denediler. Fakat başarılı olamayacaklarını anlayınca Müslümanlar ve Yahudiler dışındaki topluluklara yöneldiler (Grabill, 1971:5-7; Akgün, 1992:2).

İşte Anadolu'da bu toplulukların başında Ermeniler geliyordu. Amerikan misyonerlerinin Ermenilerle ilgilenmelerinde önceden belirttiğimiz dini sebeplerin yanında ekonomik sebepler de vardı. Özellikle Anadolu'nun zengin maden kaynakları ve verimli toprakları misyonerlerin dikkatini çekmişti.

Koyu bir Amerikan misyonerinin oğlu olan Mr. Jewet, 1886 yılında Sivas'a konsolos olarak atandıktan sonra 4 Kasım 1887 tarihli raporunda Anadolu'nun yeraltı zenginliklerini şu şekilde ifade ediyordu (Şimşir, 1985:110-112): "Anadolu'nun maden kaynakları zengin ama pek az geliştirilmiştir. Bu zengin maden kaynakları başka bir hükümetin elinde olsaydı, yüzyılın en büyük verimini ve servetini sağlardı. Ama bugünkü koşullarda bunlar hemen hemen hiçbir değer taşıyor."

Burada kaynakların zenginliği ve bu kaynakların ancak başka bir devlet tarafından değerlendirilebileceği açıkça belirtilmiştir.

II. OSMANLI DEVLETİ'NDE ERMENİLERİN DURUMU

Amerikan misyonerleri Anadolu'ya geldiklerinde Ermeniler, Osmanlı-Türk toplumu içinde uyum sağlamış, günlük yaşamlarında Türkçe konuşan bir topluluktu. Hatta Türkçe şiirler yazan Ermeni saz şairleri de vardı (Şimşir, 1985:92). Anadolu'da en fazla buldukları iller Adana, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Harput ve Van'dı. Fakat hiçbir şehirde Türklerden fazla nüfusa sahip değildi. Kasaba ve köylerde yaşayan Ermeniler çiftçilik ve ticaretle uğraşıyordu. Şehirlerde yaşayanlar ise, iç ve dış ticaret, sarraflık, kuyumculuk, bankerlik, müteahhitlik gibi işlerle meşguldü. 1856 yılında Islahat Fermanı'ndan sonra devlet içinde önemli görevlere getirilmişlerdir. Nitekim vali, genel vali, elçi ve nazır bile tayin edilmişlerdir². Osmanlı Devleti'nin Ermenilere güveni o kadar fazlaydı ki bunlara "*Millet-i Sadıka*" deniyordu (Kara, 2003:127-128; Armaoğlu, 2003:566).

1850 yılında İngiliz Elçisi Sir Stratford Cannig'in de gayretleriyle Osmanlı Devleti, Protestanları ayrı bir cemaat olarak tanıdı. Böylece Ermeniler; Gregoryen, Katolik ve Protestan Ermeniler şeklinde üç ayrı mezhebe ayrıldı (Çaycı, 2000:12). 29 Mart 1863 yılında kabul edilen "*Ermeni Millet Nizamnamesi*"³ ile Ermenilere devlet içinde devlet olma gibi son derece geniş haklar verildi. Bu nizamname 99 maddeden oluşuyordu ve nizamnameyle 140 temsilciden oluşan bir meclis kuruluyordu. Meclisin 20 üyesi İstanbul kilisesi mensuplarından, 40'ı İstanbul

dışından ve 80'i de İstanbul'daki mesleki teşekküllerden seçilecekti. Eskiden mevcut olan 14 üyeli dini meclis ile 20 üyeli siyasi meclis muhafaza ediliyor, ancak bunların seçiminin millet meclisi tarafından yapılması hükmü getiriliyordu. Patriğin seçiminin de millet meclisi tarafından yapılması hükme bağlanıyordu. Dini meclis aday gösterebilmekle beraber, millet meclisi bu adaylar dışından da Patrik seçebilecekti. Böylece yönetimin patrik ile cemaat arasında paylaşılmasıyla, Ermeni vatandaşların kendi kendilerini yönetmede etkili olmaları sağlanıyordu. (Gürün, 2005:102; Çaycı, 2000:16).

1863 Nizamnamesi ile Ermenilerin dini, sosyal ve kültürel meselelerini serbest bir şekilde kendi meclisleri vasıtasıyla çözümlenmek, din adamlarını, öğretmenleri serbestçe tayin etmek imkânını kazanmışlardı. Ayrıca Osmanlı Devleti, Protestanların davranışlarını belirleyecek bir nizamname de yapılmasını uygun görmüş (BOA, Y.A. Res, nr. 1/12, 28.L.1295) ve 1878 yılında "Protestan Millet Nizamnamesi" ni yayınlamıştır⁴.

Belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nde geniş özgürlükler içerisinde bir yaşam tarzı sürdüren Ermenilere ne oldu da 1890 yılından I.Dünya Savaşı'nın başlarına kadar Anadolu'nun birçok yerinde isyanlar çıkaran topluluk haline dönmüştür. Bunun çeşitli nedenleri vardır⁵. Bunlardan birisi de misyonerlerin Ermeniler üzerinde yapmış oldukları faaliyetlerdir. Özellikle Amerikan misyonerlerinin yapmış olduğu çalışmalar, misyoner faaliyetleri arasında en önde gelenleridir.

III. AMERİKAN MİSYONERLERİNİN ERMENİLERİ KİŞKİRTMALARI

Amerikan misyonerleri, Ermenilere, Protestanlığı, Hıristiyanlığın ideal mezhebi olarak gösteriyordu. Kendilerini ve kurumlarını ise, insanlığın öncüleri, ABD'yi bir uygarlık cenneti olarak tanıtıyordu. Misyonerler, Ermeniler çağlar boyunca, Osmanlılar tarafından ezilip sömürüldüklerini, oysa Ermenilerin kahraman bir ırka, zengin bir tarihe sahip olduklarını anlatıyorlardı. Bunları duyan Ermeni gençlerinin kalbinde, Türklere karşı büyük bir kin, ABD'ye ve misyonerlere sonsuz sevgi ve minnettarlık, sarsılmaz bir güven ve saygı oluşuyordu (Tuzcu, 1993:801).

Amerikan misyonerleri, özellikle okullar vasıtasıyla çocuklara, onların aracılığıyla da ailelerine nüfuz ediyordu. Eğitim görmüş kimselere, gerek kiliselerde gerekse eğitim kurumlarında eğitici görevler veriyordu. Dolayısıyla Ermeniler bir yandan misyonerlerden eğitim görürken diğer bir yandan da kendi içlerinde yetişen kimselerden eğitim görüyordu. Ayrıca yetişmiş birçok Ermeni gencine de ABD'ye gitmeleri ve orada daha ileri eğitim görmeleri olanakları da sağlıyordu. Bu gençlerin pek çoğu ABD'de Amerikan vatandaşlığına geçerek Osmanlı Devleti'ne geliyor, Osmanlı topraklarında Amerikan vatandaşı olmanın dokunulmazlığı içinde halklarına özgürlük propagandası yapıyor, gördüklerini anlatarak devletten reform yapmasını istiyordu (Akgün, 1989:9).

1840'lardan itibaren misyonerler, ABD'ye Ermeni öğrencileri göndermeye başlamıştı. İlk gönderdikleri papaz adayı Ermenilerdi. Bunlar ABD'deki Teoloji yüksek okullarına yerleştiriliyordu. Yalnız papaz yetiştirmek için öğrenci göndermekle kalmamış, Amerikan yüksekokulları olan Yale, Princeton gibi yerlere de Ermeni öğrencileri gönderilmiştir. Öğrenim için ABD'ye gidip oraya yerleşen Ermeni gençlerinin sayısı 1890 yılında 70 kadardı. Sayıları o zaman azdı ama yükseköğrenim görmüş, genç ve dinamik kişilerdi. Koyu bir Türk düşmanı olarak yetiştirilmişlerdi. ABD'ye yerleşen ikinci Ermeni grubu, yeni yetişmiş tüccarlardı. Öğrenci ve küçük tüccarlardan sonra küçük esnaf, zanaatkâr ve köylü Ermeniler de ABD'ye göçe başlamıştı. Bunlar öncelikle misyoner çalışmalarının en yoğun olduğu Erzurum, Harput, Merzifon gibi yörelerden göç edenlerdi. 1890-1900 yılları arasında yaklaşık 12.000 Ermeni, ABD'ye göç etmişti. Bu sayı 1908'de 3.300, 1910'da 5.500 ve 1913'de 9.355'di (Şimşir, 1985: 103-105). Grabill'e göre ise, I. Dünya Savaşı öncesi ABD'deki Ermeni nüfusunun sayısı 70.000'i aşıyordu (Grabill, 1971:42).

Osmanlı Devleti'nin ABD elçisi Mavroyeni Bey⁶, ABD'de yaşayan Ermeniler ve misyoner faaliyetleriyle ilgili olarak merkeze göndermiş olduğu yazıda şu bilgileri vermektedir (BOA, Y.PRK.EŞA, nr.17/19, 9.N.1310): "ABD'de yaşayan Ermeni nüfusu 5.000'den fazladır. Bunların ekseriyeti fabrikalarda işçi olarak çalışmakta, geriye kalanı ise ticaretle uğraşmaktadır. Hepsi Osmanlı Devleti'ne düşmanlık beslemektedir. Fakat düşmanlıkla dolu olan bazılarının aileleri hala Osmanlı Devleti'nde yaşadıklarından dolayı nefretlerini dile getirirken ihtiyatlı davranmaktadır. Ama böyle davrananların sayısı azdır. Bu sıralarda güya Kayseri'de⁷ oluşan karışıklıklardan dolayı iki yüz kadar Ermeni, Newyork'ta toplanıp olaylara müdahale edilmesi için ABD'ye başvurular. Fakat bir sonuç alamadılar. Bu nedenle İngiltere'ye müracaat edilmesine karar verdiler. Buradaki Ermeniler çok iyi biliyorlar ki, ABD hükümeti, tebaasının muhafazası icab etmedikçe Anadolu ve çevresine hiçbir zaman müdahale etmek arzusunda değildir. Dolayısıyla Ermeniler, Protestanlığı seçerek, Amerika misyonerlerine bağlanarak amaçlarını gerçekleştirebileceklerini düşünmektedirler.

Bunların yanında Newyork'ta bulunan Ermeni gazeteleri, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni kardeşlerinin katledildiği yönünde yayınlarda bulunmaktadır. Amaçları bu gibi hareketlerde bulunarak Bulgarların nail olduğu idareye sahip olacaklarını zannetmektedirler⁸."

Ayrıca ABD Dışişleri Bakanı'nın misyoner faaliyetlerinin engellendiği yolundaki şikâyetlerine karşı Mavroyeni Bey'de; "Babiâli antlaşmaya hürmet ve riayet eden taraftır. Hürmetsizlik ve saygısızlık, gösteren varsa o da Amerikan misyonerleridir. Misyonerlerinizin Ermenilerle meşgul olması kâfidir. Mesela, Fransız misyonerler Amerika'ya gelip yerli ahali arasında bilinen mesailerini ile davranmayıp, mezhep değiştirmeye çalışsalar, her gün yardım etseler ve yerli ahali de Amerika'nın bazı noktalarında zararlı faaliyetlerde bulunsalar, ABD hükümetinin tepkisi ne olacaktır. Tabii ki ABD hükümeti bu gibi duruma hiçbir vakit tahammül edemeyecek ve gerekeni yapacaktır. İşte misyonerlerinizin Osmanlı Devleti'ndeki halleri bunun gibidir." şeklinde cevap vermesine karşın, ABD Dışişleri Bakanı'ndan bir karşılık bulamamıştır.

Osmanlı elçisinin ifadelerinden dikkati çeken en önemli husus Ermenilerin, Amerikan yönetim tarzını çok iyi analiz etmeleridir. Günümüzde de görüldüğü üzere ABD yönetimi kendi tebaasından birine zarar verildiği düşüncesine vardığı zaman karşılığını fazlasıyla vermektedir. Ermeniler de bunu anlamış olacak ki, Protestanlık mezhebini kabul ederek, misyonerlerin sempatisini kazanmışlar ve onlar vasıtasıyla Osmanlı Devleti ile aralarında olan veya olabilecek sorunların kendi lehinde çözülmesi için ABD yönetimine baskı uygulamayı düşünmüşlerdir. Böylece Ermeniler dini, siyasi amaçlarının gerçekleşmesi için bir araç olarak kullanma yoluna gitmiştir.

Mavroyeni Bey tarafından Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş olan başka bir yazıda da Amerikan hükümetinin, misyonerler ile Ermenilere olan bakışları ve özellikle de Amerikan idaresi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Mavroyeni Bey'e göre (BOA, HR.SYS, nr.23/6, 24 Kasım 1895):

“Amerika'daki günlük gazetelerde Ermeniler lehinde sürekli yazılar yayınlamaktadır. Amerikalılar, mitingler düzenleyerek Ermeniler yararına çalışmaktadırlar. Amerikan misyonerlerinin Sason Olayı'nı⁹ Ermeniler lehine olacak şekilde propaganda yapması, Amerikan hükümetinin Osmanlı Devleti'ne olan düşmanlığını arttırmıştır.”

Bundan başka Amerikan idaresiyle ilgili olarak şu bilgileri veriyordu: “Burada Amerikan hükümeti, halkın düşüncelerini göz önünde bulundurur ve bu yönde politikasını uygular. Dolayısıyla hükümet, halkın bir parçası ve kutsal görevleri olan Amerikan misyonerlerini desteklemektedir. Ayrıca Amerikan misyonerlerini medeniyetin gerçek öncülerini olarak görmektedir. Bunun yanında Amerika'da iki büyük siyasi parti vardır. Dört yılda bir seçimler olur. Hükümet bu süre bitiminde yeniden yönetimi ele geçirmek için yarışır. Zira tekrar seçilmek uğruna tüm gerekli olan şeyleri yerine getirir. Bunun için başkan adayları seçmenlerin kendilerini büyük bir titizlikle yönlendirmelerine rıza gösterirler. Öyle ki, seçimlerinde bu büyük bir etkiye sahiptir. Bu durumda Amerikan hükümetinin davranışını tanımlamak çok basit olur. Çünkü hükümet gizli bir siyaset izleyemiyor, izlemiş olduğu siyasetin herkesçe bilinmesi gerekiyordu. Dört yılda bir olan seçimlerde hükümetin değişmesi ya da tekrar devam etmesi buna bağlıydı.”

Mavroyeni Bey, Ermeni meselesinde Ermeniler ve onların dostu olan Amerikan misyonerlerinin ABD'deki faaliyetlerine karşı direnmeye çalışmıştır. Mavroyeni Bey, Osmanlı Devleti'ne göndermiş olduğu her haberde padişaha ve devlete olan bağlılığını dile getirmiştir. Yine Mavroyeni Bey'in gizli ve özel olarak Dışişleri Bakanı Said Paşa'ya göndermiş olduğu raporda şunlar belirtilmektedir (BOA, HR. SYS, nr.2739/15, 23 Aralık 1894):

“Amerikan misyonerleri ve Ermeniler benden (Mavroyeni Bey) hiçbir şeyin kaçmadığını iyi sezmektedirler. Birleşik Devletleri hükümetlerinin yanında bile onlara kötülük yaptıklarını düşünmektedirler. Onlar hakkında neler hissettiklerimi çok iyi bilmektedirler. Ayrıca misyonerler, hükümetimin çıkarlarını inançla koruduğumu gördüklerinde şaşkına dönmektedirler. Misyonerlerin en yakın dostu olan yayıncılardan Christian Herald Gazetesi'nin 19 Kasım 1894 tarihli yayınında bana Müslüman olup olmadığımı sordular. Ben de Müslümanlığın hoşgörülü bir din olduğunu ayrıca Ermeni kargaşalarının dinsel bir mesele olarak gösterilmeye çalışıldığını ifade ettim.”

IV. AMERİKAN MİSYONER OKULLARI VE MİSYONERLERİN BASIN-YAYIN FAALİYETLERİ

Ermeniler ve misyonerlerin faaliyetleri ABD'den bu şekilde görünürken Anadolu'da, Ermeniler arasında milliyetçi duyguların gelişmesinde ve ayrılıkçı fikirlerin oluşmasında Ermeni cemiyetlerinin¹⁰ yanı sıra Amerikan misyoner okullarının da çok büyük etkisi olmuştur. Merzifon Amerikan Koleji müdürü E.George White anılarında; “önemli olan Ermeni davasına nereden başlayacağımızı tespit etmektir. Bununla ilgili doğru bir faaliyete başlamamız için mutlaka bir şekilde okullar açmalıyız. Okullar çocuğun kafasına en iyi iz bırakan yerlerdir. Öyleyse işe okullardan başlamalıyız.” diyerek misyoner okullarının Ermeni meselesindeki yerini açıkça ortaya koymaktadır (White, 1995:107).

Robert Koleji, Gedik Paşa Okulu (kızlar için), İstanbul Kız Koleji, Milletlerarası İzmir Koleji, Maraş İlahiyat Okulu büyük ölçüde Ermeniler üzerinde faaliyetlerini sürdürmüştür (Tozlu, 2001:931). Bu okullardan başka Anadolu'da Ermeni isyanlarının çıkmasında Bitlis, Diyarbakır, Erzurum ve Van illerindeki Amerikan misyoner okullarından yetişmiş Ermenilerin yapmış oldukları kışkırtmaların da rolü vardır¹¹.

Anadolu'da ilk ciddi olaylar 1890 yılında Erzurum'da “Anavatan Müdafileri Cemiyeti” üyelerinin ve İstanbul Kumkapı'da Hınçak Partisi üyelerinin kışkırtmalarıyla çıkmıştır. İki taraftan da insanların öldüğü bu olaylarda iki topluluk arasında karşılıklı düşmanlıklar ortaya çıkmıştır. ABD ve Avrupa basınının bu olayları Ermenilere yapılmış bir katliam olarak vermesi, onları ezilen bir toplum olarak göstermesi, Ermenilerin cesaretlenmelerine yol açmıştır. Sonraki dönemlerde çıkan olaylar Adana, Bitlis, Erzincan, Kayseri, Sivas, Urfa gibi illere de yayılmıştır¹².

Ermenilerin yaşadığı tüm bölgelerde açtıkları okullarda, verdikleri eğitimle Ermeni ulusal bilincinin oluşmasına katkıda bulunan misyonerler, Osmanlı Devleti'nde bağımsız kalmayı en çok hak ettiğine inandıkları bu halkla ilgili her türlü gelişmeyi ABD ve Avrupa kamuoyuna aktarmışlardır. Bir yandan isyanlarla ilgili çok sayıda kitap yazarak, diğer yanda ise bizzat ya da ABD ve İngiltere konsolosları aracılığıyla gazete ve dergilere haber ve makaleler göndererek yapmışlardır (Erhan, 2001:303-304).

Ermeni isyanlarıyla ilgili yayınlanan kitapların en düşmanca olanları, çoğu Osmanlı Devleti'nde görev yapmış Amerikan misyonerleri tarafından yazılmıştır. Bunlardan Rahip Edwin M.Bliss, *Turkey The Armenian Atrocities (Türkiye ve Ermeni Vahşeti)* adlı kitabı, A.W. Williams adlı başka bir misyoner rahip ise, *Bleeding Armenia (Kanayan Ermenistan)* adıyla başka bir kitap yazmıştır (Şimşir, 1985:106). Bitlis, İzmir ve Van'da öğretmen ve hemşire olarak görev yapan Amerikan misyonerlerinin Ermeni isyanlarıyla ilgili mektuplarına ABD'deki Herald Gazetesi yer vermiştir. Misyonerlerin aktardıklarına göre; “Türkler, Ermenilere eziyet etmekle birlikte Ermenileri kendi gözlerinin önünde katletmekte ve Ermeniler, polisler tarafından barbarca davranışlara tabi tutularak hapse atılmaktadır. Ayrıca şahit oldukları

olaylarda iki yüz kadar Ermeni'nin öldürüldüğünü ve bir o kadar kişinin de kiliselere sığındığını belirtmektedirler” (BOA, HR.SYS, nr.2858/25, 2 Aralık 1895, Lef 4 ve 6).

Osmanlı elçisi Mavroyeni Bey, Amerikan mecmualarında yayınlanan Ermeni meselesiyle ilgili devlet aleyhindeki yazıları Dışişleri Bakanlığı'na yollamıştır. Bu tür olumsuz haberlerin çıkmasında Amerikan misyonerlerinin etkisinin olduğunu, bunun da misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde bulmuş oldukları geniş konukseverlikle geliştiğini belirtmiştir. Böyle yazıların amacının kamuoyu vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin ABD'deki saygınlığını azaltmak olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı bu tür asılsız ve düşmanca haberlerin uygun bir dille tezkip edilmesini elçisinden istemiştir¹³.

Ancak Amerikan misyoner faaliyetlerine bütün Ermenilerin destek verdiğini söyleyemeyiz. Harput'taki Amerikan Koleji'nin Osmanlı tebaasından olan Ermenileri devlete düşman bir şekilde yetiştirmeleri ve birtakım zararlı faaliyetlerde bulunmaları için kışkırtmaları, bölgede yaşayan Ermenileri rahatsız etmiş olacak ki, aşağıda belirtilmiş olan yazının altına isimlerini yazarak, imzalarını atmışlardır (BOA, Y.PRK. BŞK, nr.34/28, 3.C.1313):

Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabet Celilesine

Otuz kırk seneden beri Harput'a gelüb güya insaniyete hizmet için tesis ettikleri mekâtibte bazı Ermeni evladını fikren ve mesleken doğru yoldan şaşırıp Devlet-i Aliyye'nin altı yüz senelik himâye-i celilesine küfrân-ı nimet diye lanet edilecek bazı ahvalinin birtakım serseriler tarafından süduruna sebebiyet vermiş olan Amerikalı misyonerlerin memleketimizde ikameti saâdet ve selâmeti umumiyeyi ihlâl edeceğinden ve her millet için şâye-i şahanedede mektebler mevcut olduğu gibi lede-l-icab yine tesis-i mekteb hususunda onların muâvenâtına ihtiyaç olmadığından lütfen ve inâyeten buradan bir an evvel kaldırılmasını istirhâm eyleriz.

Ferman

Fi 6 Teşrinisani 311

Belirtildiği gibi Ermeniler, altı yüz yıldır sürdürülen beraberliğin bozucu unsuru olarak Amerikan misyonerlerini görmüşler ve zararlı faaliyetlerde bulunan Harput'taki kolejin derhal kaldırılmasını istemişlerdir.

Diğer taraftan Osmanlı yönetimi, Ermeni çocuklarını doğru yoldan çıkartıp, kötü yola düşüren Harput'taki misyoner okulunun kötü faaliyetlerini ortaya seren bu imzalı belgelerin hemen ABD'deki gazetelere yollanarak, yayınlanmasına karar vermiştir. Bu şekilde Ermeni meselesi nedeniyle aleyhte olan kamuoyunun kendi lehine dönebileceğini düşünmüştür (BOA, A.MKT.MHM, nr.702/19, 23.N.1313).

V. AMERİKAN MİSYONER FAALİYETLERİNİN EKONOMİK BOYUTU VE ABD'NİN MİSYONERLERİNİ KORUMA POLİTİKASI

Amerikan misyonerlerinin Ermeniler üzerinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerin finansmanına baktığımızda ise, misyonerlerin Anadolu'daki Ermeniler için harcadığı paralar, ABD'nin bütçesinden çıkmıyordu. Paralar halktan toplanıyordu. Para toplanabilmesi için binlerce kilisede, her pazar "İğrenç Türk" teması Amerikan halkının kafasına sokuluyordu. Türkler ne kadar kötülenebilirse ve Ermeniler ne kadar acındırılabilirse, toplanan para o ölçüde artıyordu. Türkleri kötüleme kampanyalarına ABD basını da katılıyordu. ABD'de toplanan paraların bir bölümü gizlice Hınçak ve Taşnak komitecilerine kaydırılıyor, komiteciler bu paralarla yeni silahlar alıyor, ihtiyaçlarını gideriyordu (Şimşir, 1985:100-102).

Amerikan misyonerleri, Herald Gazetesi'nin de destekleriyle Anadolu'daki Ermenilere para yardımında bulunulması için yedi tane komite kurmuştur. Bunlardan birincisi, Van'da Misis Garesi Kimbal ile Mösyö ve Madam Ronald'ın idaresinde 52.500 Frank, ikincisi; Erzurum'da Rahip Şamirsi, üçüncüsü; Erzincan'da Madam Şamirsi, dördüncüsü; Harput'ta Rahip Barnum, beşincisi; Diyarbakır'da Rahip Gotsi ve Eli idarelerinde toplam 20.000 Frank, altıncısı; Mardin'de Rahip Andoros'un idaresinde 2.500 Frank ve yedincisi; Gemerek'te Rahip Favel'in idaresinde 2.500 Frank yardım toplamıştır. Bunların yanında Amerikan misyonerleri yine kendi idarelerinde Antep, Bitlis, Sivas ve Urfa'da birer komite daha kurarak Ermeniler üzerindeki nüfuzlarının artacağını hesaplamışlardır (BOA, HR.SYS, nr.2834/32, 15 Ocak 1896).

Yine Sason'daki Ermeniler için de Newyork'ta iki yardım komitesi kurulmuştur. Bu komitelerin birinde sekreter olarak Doktor Ayvazian, diğerinde ise Herant Meşrob Kiretciyan görev yapmıştır. Bu iki Ermeni dışında, komite üyelerinin hepsi Amerikalılardan oluşuyordu. Misyonerler, bunların dışında Boston ve Chigago'da da Ermeniler için yardım fonları kurmuştur. Fakat en büyük yardım komitesi İngilizler tarafından kurulmuş ve başına Dük Agull getirilmiştir. Bu İngiliz yardım komitesi aynı zamanda toplamış olduğu paraların dağıtılması görevini de üstlenmiştir (BOA, HR.SYS, nr.2740/25, 23 Eylül 1895). Bundan başka yardım faaliyetleri için İngiltere'de *Dost Ermeniler Cemiyeti* Ermenistan'ın yeniden inşası için 1897'de kurulmuştu. Cemiyet, 1 Ekim- 31 Kasım 1899 tarihleri arasında Manchester'da 172 pound, Edinburg'da 60 pound, Paisley'de 60 pound ve Liverpool'da 217 pound yardım almıştı. 1897-1908 yılları arasında toplanılan yardım miktarı 60.000 poundun üzerindeydi. 1909 Adana olayları nedeniyle *Kilikya'daki Acılar* için yapılan yardımlara baktığımızda ise, Miss Holt 500, Basil Orpin 200, John Orpin 500, Noel Buxton 50 pound bağış yapmıştı. 26 Nisan- 9 Haziran 1909 tarihleri arasında Kilikya Bölgesi'ndeki Ermeniler için 3400 Pound yardım toplanmıştı (Nassiban, 1984:s.61).

ABD'nin Ermeni olaylarına bakışı 19. yüzyılın sonlarında Avrupa devletleri gibi Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale edecek bir duruma gelmesi,

ikili ilişkilerin soğuk bir döneme girmesine yol açmıştır (Erhan, 2001:306). ABD, Ermeni isyanları sırasında her fırsatta misyonierlerinin can ve mal güvenliğini sağlamak için Osmanlı yönetimine baskı yapmış ve teminat istemiştir¹⁴. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanlığı, Anadolu'daki misyonierlerin korunması için Osmanlı Devleti'ne bildiri de sunmuştur (BOA, HR.SYS, nr. 69/34, 7 Aralık 1896).

Bunun yanında ABD, Sivas'taki Ermeni isyanlarında misyonierlerinin hayatlarının tehlikede olduğunu kanısına vararak, Osmanlı yönetiminden olay yerine yeterli derecede asker gönderilmesini ve onların korunmasını istemiştir. Aksi bir durumda doğabilecek olumsuz neticelerden Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutacağını bildirmişti. Yani Osmanlı Devleti'ni tehdit etmekten çekinmemiştir. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, Sivas valisini, misyonierlerin hayatlarını ve müesseselerini koruması için görevlendirmiştir (BOA, A.MKT. MHM, nr. 662/5, 21.L.1314, Lef.4). Bunlarla yetinmeyen ABD, Ermeni isyanları sırasında zarar gören misyonier kurumların mali bakımdan uğradıkları zararı Osmanlı Devleti'ne ödetmiştir (BOA, A.MKT.MHM, nr.609/31, 5.C.1313). Örneğin Osmanlı Devleti, Sivas'taki olaylarda zarar gören Merzifon Amerikan Koleji'ne 2.200 dolar ödeme yapmıştır (Grabill, 1971:41).

Bütün bunlar çerçevesinde Amerikan misyonierlerinin Ermeni meselesine etkilerinin ne olduğu hususunda kısa bir değerlendirmede bulunursak Mavroyeni Bey'in şu beyanını kısaca meseleyi özetlemektedir (BOA, Y.PRK.EŞA, nr.23/6, 7.C.1313):

“Ermeni meselesinde, Amerikan hükümetinin ve kamuoyunun yapmış oldukları propagandanın etkisi çoktur. Misyonierler ise, dini fanatiklerdir. Küçük yaşlardan itibaren İslamiyet düşmanı olarak eğitilmişlerdir. Sonuçta Amerikan misyonierleri tarafından verilen bilgiler yalan olsa bile Amerikan kamuoyu Ermenilerin yanında yer alır. Öyle ki beş Müslüman'dan ziyade bir Ermeni'ye inanırlar.”

VI. SONUÇ

Amerikan misyonierleri, Katolik ve Gregoryen şeklinde ikiye ayrılmış olan Ermenilerin bir kısmını Protestanlaştırmayı başardıktan sonra Anadolu'daki faaliyetlerini bunlar üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Misyonierler, *Ağaç yaşken eğilir*. Türk atasözüne atıfta bulunurcasına Ermeni çocuklarını ve gençlerini okullarına alarak, buralarda onlara milliyetçilik, özgürlük, komitecilik gibi kavramları öğreterek, onları Osmanlı Devleti'ne isyan eden bireyler haline getirmiştir. Sonrasında Osmanlı Devleti, Anadolu'nun birçok yerinde isyanlar çıkaran Ermenilerin bu faaliyetlerine karşı birtakım önlemler alma yoluna gitmiştir. Alınan bu önlemler ve isyanlar sırasında yaşanan olaylar, Ermeniler katlediliyor şeklinde oldukça taraflı ve aslı olmayan haberleri ABD'ye ve Avrupa'ya aktaran Amerikan misyonierleridir. Bu şekilde Ermenilerin bir nevi sözcülük görevini başarıyla yerine getirmiştir.

Günümüzde ABD'de ve Avrupa'da Türklerin korkunç, barbar gibi sıfatlara büründürülerek anılmasında ve buna karşın Ermenilerin acınacak mazlum bir

millet olarak nitelendirilmesinde misyonierlerin o dönemlerde yaptıkları propagandanın etkisi çoktur. Ayrıca Amerikan misyonierlerinin Ermeni meselesiyle ilgili yazdıkları eserler bugün Ermeni, ABD'li ve Avrupalı tarihçiler tarafından belge niteliğinde itibar görmekte ve bu eserler, Türkler, Ermenileri katletti şeklindeki iddiaların doğrulayıcı kaynakları olarak gösterilmektedir.

Amerikan misyonierlerinin etkisiyle Amerikan yönetimi ve kamuoyunun gündemine giren Ermeni meselesi, sadece Osmanlı Devleti ile ABD arasında sorunların çıkmasına neden olmamış aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin ABD ile ilişkilerinde sürekli olarak gündem oluşturmasında sebebiyet vermiştir. Yalnız sunu da belirtmek gerekir ki, Ermeni meselesi tam olarak Amerikan misyonierleri tarafından yaratılmış bir sorun olmamakla beraber, bu misyonierlerin yaptıkları faaliyetler neticesinde büyük boyutlara ulaşmıştır.

NOTLAR

- [1] Latince missio'dan gelen misyon sözlükte “görev ve yetki”, misyonier ise, “görevli olan kişi” anlamına gelmektedir. Ancak Hıristiyan geleneğinde misyonier ifadesi, bir kavram olarak, resmi kilise teşkilatı ya da herhangi bir Hıristiyan cemaat tarafından Hıristiyan mesajını ve dinini yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilen ve bu çerçevede, özellikle Hıristiyan dışı toplumlarda görevlendirilen kişi anlamına gelmektedir. Bkz. (Gündüz, 2005:193; Gündüz ve Aydın, 2002:13).
- [2] Bununla ilgili geniş bilgi için bkz. Göyünç, 2005: 78-84.
- [3] Ermeni Millet Nizamnamesi'nin maddeleri için bkz. Uras, 1987:163-171.
- [4] Protestan Millet Nizamnamesi'nin maddeleri için bkz. Düstur, 1296:652-654.
- [5] Kodaman, Ermeni isyanlarının ortaya çıkışını 6 madde halinde sıralamaktadır. Bunlar, misyonier faaliyetleri dışında Batılı devletler ve Rusya'nın siyasi emelleri, Ermeni Kilisesi ve bilhassa din adamlarının görevleri ile bağdaşmayan faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen diğer Hıristiyan unsurların Ermenilere örnek olması, Fransız İhtilali'nin tesirleri, Osmanlı devlet idaresinde görülen zaaf lar şeklindedir. Bunun için bkz. Kodaman, 1981:240-241.
- [6] Alexander Mavroyeni Bey, 14 Mart 1887 – 23 Ekim 1896 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin ABD elçiliği görevini yapmıştır. Bkz. Kurat, 1959:57.
- [7] 1890 yılında Erzurum'da başlayan Ermeni isyanları sonra Amasya, Çorum, Tokat, Yozgat, Ankara ve Kayseri'ye yayılmıştır. Kayseri'deki Ermeni isyanlarıyla ilgili bilgi için bkz. Uras, 1987: 464-471; Gürün, 2005:203-211.
- [8] Ermenilerin yapmış oldukları faaliyetlerin gerek öncesine gerekse sonrasındaki hareketlere baktığımızda, Balkanlar'daki Hıristiyan toplulukların Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsızlıklarına ulaşmaları sırasında izlemiş oldukları yollarla paralellik gösterdiğini görmekteyiz. Bu toplumlar dört aşamadan geçerek devletten ayrılmışlardır. Şöyle ki, önce bir eğitim – öğretim seferberliğinden geçirilmiş, sonra uyanan bu kitle arasında siyasal örgütlenmeye gidilmiş ve gizli ihtilal komiteleri kurulmuş, arkasından silahlı ayaklanmalar çıkarılmış, ayaklanmalar bastırılınca da Türkler katliam yapıyor diye propaganda yapılmıştır. Propaganda sonucunda, yabancı devletlerden biri silahlı müdahalede bulunarak “katliama

uğrayan Hıristiyan halkı(!)" kurtarmıştır. Bu aşamalardan geçerek Ermeniler için örnek kabul edilen milletlerin başında Bulgarlar gelmiştir. Zaten bu örnek alma davranışı sonrasında kendisini birlikte hareket etme aşamasına getirmiştir. Bkz. BOA, Y.PRK.EŞA, nr.43/56, 25.C.1321; Şimşir, 1985:93.

- [9] Sason'daki Ermeni isyanların ilki Ağustos 1894'te Hınçak Cemiyeti üyelerinden Haçinli Hamparsum Boyacıyan'ın tahrikleri sonucu Ermeniler ile Müslüman halk arasındaki çatışmalar ile başlar. İsyen 23 Ağustos 1894'te Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırılır. I.Sason isyanıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Uras, 1987:471-478; Gürün, 2005:212-216.
- [10] Ermeni cemiyetlerinin kuruluşu ve faaliyetleri için bkz. Gürün, 2005:186-195.
- [11] Ayrıca belge bize misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde ihtilal çıkartmak için destekledikleri milletin sadece Ermeniler olmadığını, Ermenilerin yanı sıra Suriyelileri ve Makedonyalıları da bağımsızlıklarına kavuşturacak cemiyetlerin teşekkülü için paralar topladıkları bilgisini vermektedir. Bkz. BOA, Y.PRK.MK, nr. 8/49, 9.Ş.1317.
- [12] Bu olaylar hakkında geniş bilgi için bkz. Gürün, 2005:199-255.
- [13] BOA, HR.SYS, nr. 2740/49; Times, Daily Telegraph, Daily News ve Daily Kronikil gazetelerinde çıkan olumsuz yazılar örnek olarak verilebilir. Bunlar için bkz. BOA, A.MKT. MHM, nr. 752/1, 5.L.1312.
- [14]"Amerika âhâlisi Memâlik-i Şâhânelerine gönderilmiş olan misyonerlerin refah hallerinden pek alakadar oldukları için bu misyonerlerin himâye-i zâtiyye-i şâhâneleri tahtında bulunduğu ve bunların hayatlarının düçâr-ı tehlike olduğuna dâir vürud iden endişeli haberlerin aslı olmayub tehlikeden eser olmadığına dâir bize teminât vermelerini kemâl-i şiddetle ricâ ider..." Bkz. BOA, Y.PRK. EŞA, nr. 16/96, 3.B.1310

KAYNAKÇA

- AKGÜN, Seçil. (1989), "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Türk Kültürü Dergisi*, C. XXVII, S.1-2, ss.1-12.
- AKGÜN, Seçil. (1992), "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 3, ss.1-16.
- ARMAOĞLU, Fahir. (2003), *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.
- ÇAYCI, Abdurrahman. (2000), *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- DÜSTUR. (1296), *Protestan Millet Nizamnamesi*, C. IV, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- ERHAN, Çağrı. (2001), *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara.
- GÖYÜNÇ, Nejat. (2005), *Türkler ve Ermeniler*, (Haz.) Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- GRABİLL, L., Joseph. (1971), *Protestan Diplomacy and the Near East Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- GÜNDÜZ, Şinasi ve AYDIN, Mahmut. (2002), *Misyonerlik, Hıristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- GÜNDÜZ, Şinasi. (2005), "Misyonerlik", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, TDV, ss.193-195.
- GÜRÜN, Kamuran. (2005), *Ermeni Dosyası*, 6.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KARAL, Ziya, Enver. (1995), *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.

- KOCABAŞOĞLU, Uygur. (2000), *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, 3.Baskı, Arba Yayınları, Ankara.
- KODAMAN, Bayram. (1981), "Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri", *Türk Kültürü Dergisi*, Cilt: XIX, S. 219, ss. 240-249.
- KURAT, Nimet, Akdes. (1959), *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğuş Matbaası, Ankara.
- NASSIBIAN, Akaby. (1984), *Britian and the Armenian Question 1915-1923*, St Martin's Press, Newyork.
- ŞİMŞİR, Bilal. (1985), "Ermeni Propagandasının Amerikan Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu* 84, 8-12 Ekim, Ankara, ss.79-124
- TOZLU, Necmettin. (2001), Osmanlı Devleti'nde Ermeni Eğitim Kurumları ve Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, C. II, S. 38, ss.920-934.
- TUZCU, Ali. (1993), "Merzifon'da Ermeni Ayaklanmaları", *Belleten*, C. LVII, S. 218-220, ss.795-829.
- URAS, Esat. (1987), *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.
- WHITE, George, E. (1985), *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, (Çev.) Cem Tarık Yüksek, Enderun Yayınları, Ankara.